Retssikkerhedens Dag

DANSKE
ADVOKATER

December 2023

RETSSIKKERHEDENS DAG
DANSKE
ADVOKATER

Indholdsfortegnelse

1 Introduktion 4

Ledelsesresume 6

Opbygning & metode 7

2 De største udfordringer i forhold til erhvervslivets retssikkerhed 8

Ekspertindlæg: Erhvervslivets retssikkerhed 10

Problemstilling: Erhvervslivets retssikkerhed 13

3 De største udfordringer i forhold til børns retssikkerhed 17

Ekspertindlæg: Børns retssikkerhed 19

Problemstilling: Børns retssikkerhed 21

4 De største udfordringer i forhold til digitaliseringens konsekvenser for retssikkerheden 26

Ekspertindlæg: Digitaliseringens konsekvenser for retssikkerheden 28

Problemstilling: Digitaliseringens konsekvenser for retssikkerheden 30

5 Tendenser på tværs af retsområder 34

6 Bilag 38

Introduktion

Set med Danske Advokaters øjne er retssikkerheden under pres. Vi oplever, at retssikkerheden har vigepligt på Slotsholmen. Selvom vi kan og skal gøre tingene smartere i vores retssystem og i styringen af vores samfund i bred forstand, er det afgørende, at vi har blik for, hvornår effektiviseringer får utilsigtede og uacceptable konsekvenser for vores retssikkerhed.

For Danske Advokater som brancheforening er det naturligt at sætte retssikkerheden på dagsordenen. Manglende retssikkerhed påvirker vores medlemmers arbejde og det samfund, vi er en del af. Derfor har vi nedsat et egentligt retssikkerhedsudvalg, så vi selv kan gå forrest og præsentere de gode eksempler, når vi drøfter med politikerne, hvordan retssikkerheden bør fylde mere.

Ligeledes har vi etableret Retssikkerhedens Dag, som skal være en tilbagevendende årlig begivenhed, hvor der stilles skarpt på en række udvalgte problemstillinger inden for forskellige områder, hvor retssikkerhed har stor betydning, men hvor den samtidig er under pres.

På Retssikkerhedens Dag 2023 var temaerne 1) Børns retssikkerhed, 2) Digitaliseringens konsekvenser for retssikkerheden og 3) Erhvervslivets retssikkerhed. På baggrund af oplæg fra hhv. Louise Holck (Institut for Menneskerettigheder), Niels Fenger (Folketingets Ombudsmand) og Søren Zinck (Bruun & Hjejle) drøftede deltagerne på Retssikkerhedens Dag problemstillinger indenfor disse tre områder, ligesom de arbejdede med løsninger herpå i workshops.

Rapportens anbefalinger og forslag afspejler deltagernes input og drøftelser under konferencen, og anbefalingerne m.m. er ikke nødvendigvis udtryk for Danske Advokaters retspolitiske holdning på de relevante områder.

Vi er glade for at kunne præsentere denne rapport, som er skrevet på baggrund af input fra deltagerne på Retssikkerhedens Dag 2023, og som blandt andet indeholder konkrete løsningsforslag til de rejste retssikkerhedsproblemstillinger indenfor de tre områder.

Paul Mollerup
Adm. direktør

Jesper Rothe
Formand

”Danske Advokater spiller i dette arbejde en central rolle i forhold til at bruge sin stemme, til at fremme samarbejde på tværs af interessentgrupper samt til holde aktører ansvarlige for eventuelle lovbrud.”

Ledelsesresume

På baggrund af input fra deltagerne på Retssikkerhedens Dag 2023 har Danske Advokater udarbejdet denne rapport, som klarlægger konkrete indsatser, der kan styrke retssikkerheden i Danmark. Der er i alt blevet identificeret 18 konkrete indsatser på tværs af de tre specifikke retsområder samt nogle tværgående indsatser.

På retsområdet indenfor børns retssikkerhed kan der konstateres en generel tendens, hvor der i mindre grad tages hensyn til børns rettigheder i den praktiske organisering af sagsbehandlingen i den offentlige forvaltning. I alt blev der identificeret fem indsatser på området, der alle ligger op til at ændre juridiske processer i sagsbehandlingen, så de i højere grad tilgodeser børnenes behov og retssikkerhed.

I forhold til offentlig digitalisering kan der konstateres en række generelle udfordringer med retssikkerheden, herunder blandt andet at ikke-digitale borgere bliver hægtet af samfundsudviklingen. I alt blev der identificeret fire indsatser på området. Disse omhandler blandt andet, at der skal etableres et øget fokus på cybersikkerhed, ligesom at IT-systemer, i højere grad end tilfældet er i dag, skal udvikles med udgangspunkt i borgerne.

Indenfor erhvervslivets retssikkerhed kan der særligt konstateres udfordringer i forhold til lovgivningsarbejdets tilrettelæggelse og involveringen af relevante interessentgrupper. I alt blev der identificeret fire indsatser på området, som i høj grad indtænker større interessentinddragelse i det lovforberedende arbejde samt bedre vejledning for virksomhederne og enkeltpersoner generelt.

Udover indsatser på de specifikke retsområder, er der blevet identificeret fem tværgående indsatser, som har relevans for den generelle udvikling af retssikkerheden. Danske Advokater spiller i dette arbejde en central rolle i forhold til at bruge sin stemme til at fremme samarbejde på tværs af interessentgrupper samt til at holde aktører ansvarlige for eventuelle lovbrud. Konkret anbefales det, at der oprettes et uafhængigt lovråd, der skal vurdere kvaliteten af et lovforslag, før det behandles af Folketinget.

Opbygning & metode

Rapportens opbygning

Rapporten er opbygget i seks kapitler. Det første kapitel består af introduktion, ledelsesresume og metodeafsnit.
Herefter følger kapitel 2, 3 og 4, der dybdegående gennemgår problemstillinger, løsninger og relevante aktører indenfor specifikke problemstillinger i de tre retssikkerheds-områder. I disse tre kapitler præsenteres først de største problemstillinger indenfor de respektive retssikkerhedsområder på baggrund af ekspertindlæg fra tre eksperter. Dernæst følger en mere specifik gennemgang af udvalgte problemstillinger, som deltagerne på konferencen finder vigtige at arbejde videre med og de foreslåede indsatser i forlængelse heraf.

I rapportens femte kapitel præsenteres generelle tværgående mulige indsatser, som gennem Retssikkerhedens Dag blev identificeret, mens der følger bilag i rapportens sjette og sidste kapitel.

Rapportens grundlag

Rapportens kapitler om de specifikke problemstillinger indenfor de tre retssikkerhedsområder, kapitel 2, 3 og 4, er opbygget efter en tragtmodel, hvor behandlingen af området bliver gradvist mere konkret, hvilket afspejler den måde, der blev arbejdet med områderne på Retssikkerhedens Dag. Først kommer ekspertoplæggene, der sætter fokus på de overordnede problemstillinger inden for det specifikke retsområde. Ud fra disse tre retssikkerhedsområder valgte deltagerne, hvilket retsområde de helst ville arbejde videre med i et workshop-setup. På disse workshops blev deltagerne bedt om enten at arbejde med en af de præsenterede problemstillinger indenfor det specifikke retsområde eller med en selvvalgt problemstilling på området. Med udgangspunkt i de forskellige problemstillinger blev deltagerne inddelt i grupper af 4-5 personer efter deres interesseområde.

I grupperne arbejdede deltagerne med at finde konkrete løsninger på problemstillingerne samt med at klarlægge, hvad der skal ske politisk for, at en eventuel løsning kan lade sig gøre. Ligeledes blev deltagerne bedt om at forholde sig til, hvilken rolle de ser, Danske Advokater kan spille indenfor det specifikke retsområde. Deltagerne på Retssikkerhedens Dag bidrog således med input til rapporten ved at arbejdede målrettet med at finde løsninger på problemstillinger indenfor de tre retsområder. Modellen er skitseret til venstre.

2. DE STØRSTE UDFORDRINGER I FORHOLD TIL ERHVERVSLIVETS RETSSIKKERHED

”Det var et godt indlæg vedrørende konkurrenceret.”

- Deltager på Retssikkerhedens Dag

Ekspertindlæg: Erhvervslivets retssik-

Søren zinck
Advokat & Partner, Bruun & Hjejle

1 Indledning

Vi har generelt en høj retssikkerhed i Danmark. Det gælder for private såvel som for erhvervslivet.

Min påstand er dog, at erhvervslivets retssikkerhed i de senere år er kommet under pres – i alt fald på konkurrenceretsområdet.

Jeg vil her kort motivere min påstand med afsæt i tre konkrete eksempler på trusler mod retssikkerheden, som jeg oplever i mit arbejde som advokat i konkurrenceretssager.

2 Trusler mod retssikkerheden

2.1 Straf med tilbagevirkende kraft

Konkurrenceretssager er, når man ser bort fra kartelsager, ofte svære at gå til rent juridisk. En blandt flere årsager hertil er, at retspraksis hele tiden udvikler sig og at adfærd, der var lovlig i går, kan være ulovlig i morgen – og vice versa.

F.eks. fastslog EU-Domstolen i en principiel dom i sommer (C-252/21, Meta), at det kan udgøre et misbrug af en dominerende stilling, når en virksomhed ikke fuldt ud efterlever de persondataret-lige krav til et samtykke. Det var der ikke mange, der havde indset for bare et par år siden. Og – vi oplever på den anden side også, at adfærd, som tidligere ansås for ulovlig, bliver lovlig som følge af øget indsigt og forståelse for sammenhængen mellem reglerne. Det var f.eks. tilfældet for Post Danmark i sag C-209/10.

Det er i sig selv ønskværdigt. Konkurrenceretten, i den form som vi kender den i dag, er fortsat et ret umodent retsområde. Ny juridisk tænkning og øget konkurrenceøkonomisk indsigt kan og bør derfor føre til en løbende udvikling.

Men: Det bliver efter min opfattelse et retssikkerhedsmæssigt problem, når konkurrence-myndighederne og domstolene undlader at tage højde herfor, når straffen for en overtrædelse af reglerne skal udmåles.

Og – sådan er retsstillingen i dag. Det er i alt fald min erfaring, at en tiltalt virksomhed som udgangspunkt ikke kan undskylde sig med, at praksis har ændret sig, og/eller at det hidtil notorisk har været uafklaret, om den adfærd, som virksomheden nu straffes for, var lovlig eller ulovlig.

Når man sammenholder det med, at bøderne kan udgøre op til 10% af virksomhedens koncernomsætning i det seneste regnskabsår, hvortil kommer en tur i den offentlige gabestok, er retssikkerheden efter min opfattelse under pres.

Løsningen er ikke, at vi ikke skal have hårde straffe for klare konkurrencerets overtrædelser. Karteller og andre grove overtrædelser er meget skadelige for vores samfund og bør straffes hårdt.

Men: De hårde straffe og den offentlige udskamning skal reserveres til de klare tilfælde. Sanktionen i de sager, hvor praksis har ændret sig og/eller var meget uklar, da "overtrædelsen" blev begået, bør ikke være en bøde.

Et forvaltningsretligt indgreb i form af et påbud om at rette ind for fremtiden er i sådanne sager nok[1]

1 Jeg er opmærksom på, at en egentlig retsvildfarelse – eller på mere jævnt dansk uvidenhed om en strabestemmelse – som udgangspunkt ikke kan føre til straffrihed. Men – der bør efter min vurdering slet ikke rejses en bødesag i disse sager. I alt fald bør en undskyldelig retsvildfarelse også på konkurrenceretsområdet føre til strafnedsættelse eller strafbortfald, jf. straffelovens § 82, nr. 4

2.2 Civilretlige bøder

Implementeringen af det såkaldte ECN+ direktiv (direktiv (EU) 2019/1) i dansk ret i 2021 var udtryk for et nybrud.

Inden ændringen blev gennemført, var retsstillingen på konkurrenceretsområdet – som inden for alle andre retsområder i Danmark – at bøder til virksomheder blev pålagt inden for strafferettens rammer.

Det er nu retshistorie. I fremtiden vil konkurrence-myndighederne selv, når den materielle undersøgelse af en konkurrencesag er afsluttet, indbringe sagen for domstolene, med påstand om at virksomheden skal idømmes en såkaldt "civil bøde".

Bødesagen skal behandles inden for den civile retsplejes former. Det betyder, at en række af de centrale retssikkerhedsgarantier, der udgør grundstenene i vores strafferetspleje, herunder objektivitetsprincippet[2] og princippet om den materielle sandhed[3], ikke længere gælder.

I stedet gælder forhandlings- og dispositionsprincippet. Det fører bl.a. til, at dommeren ikke længere skal lade sig lede af det materielle sandhedsprincip i en bødesag mod en virksomhed, men i stedet skal afgøre sagen ud fra parternes påstande og beviser og retsreglernes placering af bevisbyrden (forhandlingsprincippet)[4].

Dertil kommer, at den retssikkerhed, der hidtil har været knyttet til, at konkurrencemyndighederne ikke blot selv kan bestemme, at en sag skal fremmes som en bødesag ved domstolene, nu er væk.

Det vil forventeligt få en væsentlig betydning, da der i praksis har ligget en reel beskyttelse i, at anklagemyndigheden (i form af den Nationale enhed for Særlig Kriminalitet (NSK)), skulle være enige med konkurrencemyndighederne i, at en sag skulle fremmes som en bødesag, førend den blev indbragt for domstolene.

Alt i alt er der tale om en markant forringelse af virksomhedernes retssikkerhed.

Det er i lyset heraf ikke overraskende, at introduktionen af civile bøder har mødt stærk kritik fra flere sider. F.eks. tilkendegav Advokatrådet og Danske Advokater i deres respektive høringssvar til det lovforslag, der introducerede de civile bøder, at det er stærkt betænkeligt, at der ikke er gjort grundige overvejelser om, hvilke retssikkerheds-garantier fra straffeprocessen, der bør videreføres i det nye civile bødesystem.

Erhvervsministeriet imødegik denne kritik med følgende betragtninger, jf. høringsnotatet til lovforslaget[5]: "Konkurrence- og Forbrugerstyrelsen er ikke som anklagemyndigheden underlagt det lovfæstede objektivitetsprincip i retsplejeloven. Konkurrence-myndigheden er imidlertid underlagt de almindelig forvaltningsretlige regler og principper, herunder bl.a. officialprincippet, retsgrundsætningen om saglig forvaltning og legalitetsprincippet. Dermed er Konkurrence- og Forbrugerstyrelsens overvejelser om, hvorvidt en sag skal forfølges eller ej, også underlagt betryggende forvaltningsretlige principper."

Set fra en praktikers vinkel er det en sandhed med modifikationer: I praksis er oplevelsen, at konkurrencemyndighedens sagsbehandlere på dette stade af processen i et vist omfang har mistet evnen til at vurdere sagen objektivt – og i stedet med næb og klør forsvarer myndighedens analyser under den forudgående administrative behandling.

Med andre ord er det min påstand, at indførelsen af forvaltningsretlige sagsbehandlings-principper i bødesagerne i praksis vil føre til en markant forringelse af virksomhedernes retsstilling.

Jeg tilslutter mig derfor Advokatrådets og Danske Advokaters kritik: Det burde have været overvejet langt grundigere, hvordan retssikkerhedsgarantier-ne fra straffeprocessen kan videreføres i det nye civile bødesystem.[6]

w2.3 Begrænsning af forbuddet mod selvinkriminering

Det følger af retssikkerhedslovens § 10, at dan-

2 Objektivitetsprincippet indebærer som bekendt, at anklagemyndigheden har pligt til at tage enhver omstændighed, der tyder på en mistænkts uskyld, i betragt-ning ved behandlingen af en straffesag, jf. retsplejelovens § 96, stk. 2.
3 Princippet om den materielle sandhed er bl.a. kommet til udtryk i retsplejelovens § 867, hvor det hedder, at rettens formand er berettiget og forpligtet til på egen hånd at stille spørgsmål til den, som afhøres, når der i sandhedens interesse er grund til dette.
4 Dommeren er dog ikke bundet af konkurrencemyndighedernes bødepåstand, og kan således – som en fravigelse af forhandlingsprincippet til ugunst for virksom-heden – vælge at pålægge en højere bøde end påstået.
5 https://www.ft.dk/samling/20201/lovforslag/L116/bilag/2/2301060.pdf.
6 I forbindelse med udarbejdelsen af lovforslaget blev der nedsat en følgegruppe med deltagelse af bl.a. Danske Advokater. Danske advokater kritiserede i sit høringssvar til lovforslaget, at følgegruppen, hvis medlemmer bl.a. var praktikere med fokus på retssikkerhed, ikke blev hørt i fasen op til fremsættelsen af lovforslaget, og at fristen for at komme med bemærkninger til det flere hundrede siders lange lovforslag, var på kun fire uger (heri indregnet uge 42/efterårsferien).

ske forvaltningsmyndigheder, der har en konkret mistanke om, at en fysisk eller juridisk person har begået en lovovertrædelse, der kan medføre straf, ikke må pålægge den pågældende person at give faktuelle, inkriminerende oplysninger.

Tanken med bestemmelsen er, at forvaltningen, når en sådan konkret mistanke er opstået, i stedet skal overlevere sagen til anklagemyndigheden, så den videre sagsoplysning kan foregå med respekt af de straffeprocessuelle retssikkerhedsgarantier.

Med implementeringen af ECN+ direktivet blev rets-sikkerhedslovens § 10 ophævet i konkurrencesager mod virksomheder. Som en følge heraf har virksomhederne nu pligt til at afgive oplysninger af rent faktuel karakter samt at udlevere allerede eksisterende dokumenter til konkurrencemyndighederne, selvom oplysningerne og dokumenterne efterfølgende vil kunne anvendes som belastende bevis i en bødesag.

Virksomhederne er dog beskyttet af det EU-retlige selvinkrimineringsprincip. Dette princip giver ret til at nægte at besvare spørgsmål, hvis besvarelsen vil kunne tvinge virksomheden til at tilstå at have begået en retsstridig handling. Princippet beskytter modsat ikke mod udlevering af faktuelle oplysninger, der inkriminerer virksomheden.

Denne forringelse af virksomhedernes retsstilling var en nødvendig følge af ECN+ direktivet.

Men: Vi har i Danmark fået indført en betænkelig "spill over" effekt, der rammer virksomhedernes ledende medarbejdere.

Situationen er nemlig den, at retssikkerhedslovens § 10 ganske vist formelt set fortsat beskytter de ledende medarbejdere, der – ved en meget alvorlig overtrædelse af konkurrencereglerne – risikerer fængselsstraffe. Beskyttelsen vil dog i praksis ofte være illusorisk. Selv om Konkurrence- og Forbrugerstyrelsen har fastslået, at en ansat, der også selv er under konkret mistanke, ikke vil blive pålagt at levere faktuelle oplysninger, der inkriminerer den pågældende[7], vil styrelsen således frit kunne pålægge alle de medarbejdere, der ikke er under konkret mistanke, at udlevere selvsamme faktuelle oplysninger.

Resultatet bliver derfor, at virksomhedens ledende medarbejderes retssikkerhed er blevet markant forringet. Og – dét er ikke en nødvendig følge af ECN+ direktivet.

Det er muligt, at den forringede retssikkerhed harmonerer fint med samfundets syn på konkurrenceretsovertrædelse. Men – faktum er, at vi har valgt at stille de ledende medarbejdere i en markant mere sårbar situation i konkurrencesager, end i sager vedrørende alle andre former for økonomisk kriminalitet. Og det fortjener efter min vurdering at blive særskilt vurderet, om det er en god ide.

3 Afrunding

Mine tre eksempler på trusler mod retssikkerheden, jf. ovenfor, er sat hårdt op. Det er bevidst, da jeg håber på, at det kan være med til at fremme debatten.

Jeg ser frem til at gå mere i dybden med eksemplerne og enkelte andre udvalgte eksempler, på Retssikkerhedens Dag 2023.

7 Jf. https://www.kfst.dk/media/ysdir2vq/ekstern-vejledning-om-selvinkriminering-a.pdf.

Problemstilling: Erhvervslivets retssikkerhed

Indledning

En række samfundsbegivenheder og lovgivningstiltag har de senere år skabt yderligere pres på erhvervslivets retssikkerhed. Det gælder særligt på konkurrenceretsområdet, hvor implementeringen af det såkaldte ECN+ direktiv (direktiv (EU) 2019/1) i 2021 har givet anledning til megen debat og bekymringer for retssikkerheden for både virksomheder og involverede enkeltpersoner. På tværs af retsområder af betydning for erhvervslivet kan der konstateres en række tværgående tendenser, hvor virksomhedernes retssikkerhed er blevet påvirket negativt de senere år. Det gælder særligt i forhold til lovgivningsarbejdets tilrettelæggelse og involveringen af relevante interessentgrupper samt myndigheders forskellige tilgange til sagsbehandlingen og dialogen med de involverede virksomheder og enkeltpersoner. Der opleves fra erhvervslivets side også en retssikkerhedsmæssig ubalance, når der ved nye lovgivningstiltag sker en udvidelse af myndighedernes kompetencer, eksempelvis ved øget mandat til at indlede domstolssager med påstand om straf/sanktion, uden at det retssikkerhedsmæssige sikkerhedsnet for erhvervslivet samtidig følger med. Specifikt for konkurrenceretsområdet består der fortsat en række konkrete, retssikkerhedsmæssige udfordringer, som på baggrund af anbefalinger fra konferencen bør indtænkes i det kommende evalueringsarbejde. Særligt indebærer den dynamiske retsudvikling på konkurrenceretsområdet, at straf/sanktionering, på områder med uklar retstilstand, opleves som havende tilbagevirkende kraft.

I det følgende er en præsentation af anbefalingerne fra konferencen til indsatser vedr. erhvervslivets retssikkerhed.

Anbefalinger fra konferencen for følgende konkrete indsatser.

1 Høringsprocessen om interessentinddragelse

Der skal i lovgivningsarbejdet sikres en mere struktureret og transparant brug af følgegrupper (ekspertgrupper). Samtidig skal de fastsatte høringsfrister i lovarbejder afspejle lovændringernes karakter og negative konsekvenser for retssikkerheden.

2 Risiko for straf med tilbagevirkende kraft

Konkurrencemyndighederne skal påtage sig en mere tydelig vejledningsrolle på området og præge et tilsvarende arbejde i EU-institutionerne. Samtidig skal der ske en øget anvendelse af princippet i straffelovens § 82 (undskyldelig retsvildfarelse).

3 Mødet med myndigheden - "Dem mod Os"

Der skal hos myndighederne opbygges og videreudvikles en kultur i sagsbehandlingen, hvor dialogen og samarbejdet med de involverede virksomheder og enkeltpersoner er tydeligt. Arbejdet på området skal sikre, at interessenterne ikke oplever en "Dem mod Os"-kultur i sagsbehandlingen, og at myndighederne overholder deres vejledningsforpligtelse, jf. official-maksimen.

4 Styrkelse af retssikkerheden, når myndighedernes beføjelser styrkes

Der skal indføres en generel ordning i lovgivningsprocessen, hvorefter indførelsen af nye beføjelser for myndigheder suppleres af specifikke angivelser af, hvor og hvordan man fra lovgivers side samtidig styrker erhvervslivets retssikkerhed. Dermed sikres det, at der foretages en udtrykkelig vurdering af lovgivningens retssikkerhedsmæssige konsekvenser.

1 Høringsprocessen om interessentinddragelse

Det er nødvendigt for retssikkerheden, både den faktiske og den oplevede, at interessentinddragelsen er reel, og den skal iværksættes på et langt tidligere tidspunkt, end tilfældet er i dag. Det skal også sikres, at anvendelsen af følgegrupper (ekspertgrupper) sker på en mere gennemsigtig måde, så det er tydeligt, hvordan interessentinddragelsen formaliseres og struktureres. Endeligt skal de fastsatte høringsfrister have en længde, der reelt muliggør tid til udarbejdelse af svar, og fristerne skal generelt afspejle den pågældende lovgivnings kompleksitet og betydning for erhvervslivets retssikkerhed.

Anbefalinger fra konferencen peger på, at der identificeres og defineres en ramme for en mere konsekvent og systematisk brug af følgegrupper (ekspertgrupper) i lovgivningsprocessen. Det bør i dette arbejde indtænkes, hvordan "stopklodser" kan integreres i lovgivningsarbejdet, eksempelvis via en uafhængig kontrol af de konsekvensvurderinger, lovgiver foretager. Der skal med andre ord dannes en stærkere kultur i lovarbejdet for involvering af områdets interessenter.

Ansvaret for at lykkes med de anbefalede tiltag ligger i det politiske niveau og hos embedsværket i lovgivningsprocessen. Der bør sikres et fokus på synliggørelse på ministerniveau af, hvordan interessentinddragelsen varetages. Eksempelvis i forhold til høringsfrister. Danske Advokater kan i den forbindelse analysere, om og i hvilket omfang organisationen vil kunne påtage sig en opgave med at indsamle de pågældende data og løbende rapportere tallene i sin eksterne kommunikation m.v.

Der bør også ske en styrkelse af den politiske prioritering af EU-lovarbejdet. Det skal bl.a. understøtte en grundigere behandling i Europa-Parlamentet af ny lovgivning af betydning for retssikkerheden. På vegne af sine medlemmer kan Danske Advokater også løfte sit medansvar ved at italesætte de eksisterende udfordringer i lovarbejdets interessentinddragelse samt være en aktiv medspiller i at identificere og drøfte mulige løsninger på området.

2 Risiko for straf med tilbagevirkende kraft

Det er et principielt spørgsmål af betydning for retssikkerheden på konkurrenceretsområdet, om de dømmende instanser i udviklingen af retspraksis tager tilstrækkeligt højde for (uforudset) praksisændring, når straf/sanktioner udmåles.

Med andre ord skal det sikres, at den dynamiske retsudvikling sker på en måde, hvor straf/sanktionering er, og også opleves, som proportional. Alternativt vil det usikre retsgrundlag og usikkerheden om linjen i retspraksis kunne begrænse virksomhedernes konkurrencelyst – og det vil i sidste ende have en utilsigtet negativ konsekvens for forbrugerne.

Anbefalinger fra konferencen peger på, at der skal udvikles endnu klarere og retningsgivende vejledninger fra konkurrencemyndighederne. Dette skal naturligvis ske inden for de rammer, der fastsættes på det overordnede EU-retlige niveau, som i et vist omfang begrænser de nationale myndigheders handlefrihed på området.

Herudover anbefales en større brug af straffelovens § 82 (undskyldelig retsvildfarelse) samt generelt øget hastighed i afgørelsesinstanserne og derigennem en mere righoldig retspraksis. Hurtigere afgørelser vil kunne hjælpe med at afklare tvivlsspørgsmål og dermed være guidende for virksomhederne, idet afklaringerne vil ske i mere nær tidsmæssig sammenhæng med den omhandlede adfærd.

Ansvaret for at lykkes ligger på vejledningsområdet både hos myndighederne selv, men også hos politikerne, der skal understøtte den fornødne ressourcetilgang til myndighederne. Ressourcetilgangen bør ligeledes prioriteres til understøttelse af hurtigere sagsbehandling og derved en mere righoldig retspraksis. Endelig bør advokatbranchen, herunder Danske Advokater, sikre vedvarende fokus på at fremme dialogen med myndighederne for at præge vejledningskulturen.

3 Mødet med myndigheden - "Dem mod Os"

De involverede virksomheder og enkeltpersoner skal altid kunne have tillid til, at sagsbehandlerne i hele sagsforløbet har en objektiv tilgang til sagens materiale, myndighedens analyser m.v. På konkurrenceretsområdet er det særligt vigtigt efter implementeringen af ECN+-direktivet, som fjernede anklagemyndigheden som "det eksterne værn" inden en civilretlig bødesag mod virksomhederne indledes. Det leder til spørgsmålet om, hvordan det undgås, at der, hos de involverede virksomheder og enkeltpersoner er en oplevelse af, at konkurrencemyndighederne tilgår sagsbehandlingen som "Dem mod Os".

Erfaringer viser, at erhvervslivet oplever forskellige kulturer hos myndighederne, hvor nogle lykkes langt bedre end andre med at signalere en mere åben og partnerskabsorienteret tilgang til sagsoplysningen. Det er også tilfældet på sagsområder, som ultimativt kan ende med en straf- eller sanktionssag mod virksomheden. Det anerkendes dog også fra erhvervslivets side, at den strukturelle og retlige ramme, hvorunder den pågældende myndighed arbejder som afgørelsesinstans, naturligt vil nødvendiggøre, at myndigheden udviser en vis tilbageholdenhed i dialogtilgangen.

Anbefalinger fra konferencen peger på at identificere mulige løsninger på, hvordan der hos myndighederne opbygges – og også udadtil signaleres – en samarbejdsorienteret tilgang til sagsbehandlingen og dialogen med virksomhederne. Dette skal også ses i lyset af, at der generelt er tale om et retsområder, der udvikler sig dynamisk, og hvor det til tider uklare retsgrundlag kan gøre det vanskeligt for virksomhederne at balancere ønsket om effektiv konkurrence med behovet for ikke at krydse grænsen for det tilladte.

Ansvaret for at lykkes ligger primært hos myndighederne selv, da de skal have fokus på at fremme og videreudvikle den nødvendige kultur i myndigheds-arbejdet. Dernæst har advokatbranchen og Danske Advokater tilsvarende et ansvar for at italesætte og eksemplificere, hvilke udfordringer virksomhederne og de involverede enkeltpersoner oplever i mødet med myndighederne, samt bidrage med konkrete forslag til løsninger på udfordringerne. Det kunne eksempelvis ske ved at indgå en bred dialog med de relevante myndigheders medarbejdere på et seminar arrangeret af Danske Advokater.

4 Styrkelse af retssikkerheden når myndighedernes beføjelser styrkes

På konkurrenceretsområdet består der en særlig retssikkerhedsmæssig udfordring i, at de civile bødesager for virksomheder efter implementeringen af ECN+-direktivet ikke længere føres under straffe-retsplejen. Det betyder bl.a., at anklagemyndigheden ikke længere fungerer som ekstra værn, inden sagerne indledes for domstolene, og beviskravene for, at sanktion kan pålægges, er nu principielt også lavere.

Denne udfordring kan også udgøre en generel udfordring for erhvervslivets retssikkerhed på tværs af retsområder i forhold til, hvordan sanktionerings-sager for domstolene indledes af administrative myndigheder under den civile retsplejes former, og hvordan domstolenes afgørelser begrundes. Derfor består der en generel opgave i at sikre gennemsigtighed i grundlaget for afgørelserne, som også vil understøtte, at afgørelserne er materielt rigtige. Dette skal også varetage hensynet til, at der implementeres en vis bagatelgrænse for, hvilke sager, som indledes for domstolene.

Anbefalinger fra konferencen peger på en generel ordning i lovgivningsprocessen, hvorefter indførelsen af nye (bredere) kompetencer for myndigheder altid suppleres af specifikke angivelser af, hvor og hvordan man fra lovgivers og/eller myndigheds side samtidig styrker erhvervslivets retssikkerhed. Med andre ord, at lovgiver sikrer en vis nivellering/equality of arms, hos henholdsvis myndighed og virksomhed/borger.

Ligeledes anbefales det, at det afdækkes, om der i tilstrækkeligt omfang eksisterer interne review- og/eller kontrolordninger hos myndighederne for kvalitetssikring, inden en sag afgøres i det administrative system og/eller føres ved domstolene. Dette forhold skal dog ses i lyset af eksempelvis den allerede bestående reviewproces (peer review) hos konkurrencemyndighederne – og eventuelle yderligere tiltag på området skal således vurderes i dette lys og på baggrund af egentlig behovsafdækning.

Endeligt kan det overvejes, om der er et behov for en ændret tilgang i retspraksis mod øget gennemsigtighed i begrundelserne for afgørelserne, og derved generelt en tilgang til afgørelseskonciperingen, der i højere grad også tjener et vejledende formål for virksomhederne.

Ansvaret for at lykkes ligger blandt andet hos Danske Advokater, som er en central aktør i navnlig lovgivningsprocessen, herunder i høringssvar. Eksempelvis kan Danske Advokater fremme lovgivers klare identificering af de nødvendige retssikkerhedsmæssige garantier, der skal følge nye lovgivnings-tiltag, hvor myndighedernes kompetencer udvides. Ligeledes er der en tilsvarende retspolitisk opgave for advokatbranchen i at italesætte behovene indeholdt i de identificerede løsninger. Afslutningsvist ligger der også en politisk opgave i at sikre et effektivt tilsyn med myndighedernes opgaveløsninger og heri kompetencer og kvalitet.

3. DE STØRSTE UDFORDRINGER I FORHOLD TIL BØRNS RETSSIKKERHED

”Der er optimisme i forhold til bredden af forslag – både på workshoppen om barnets retssikkerhed, men også i opsamlingen.”

- Deltager på Retssikkerhedens Dag

Ekspertindlæg: Børns retssikkerhed

Louise Holck
Direktør, Institut for Menneskerettigheder

I det følgende gives korte oprids af problemstillinger inden for fire centrale temaer, der vedrører børns retssikkerhed.

1 Ungdomskriminalitetsnævnet

Ungdomskriminalitetsnævnet blev i 2019 oprettet med det formål, at "fastlægge målrettede individuelle forebyggende indsatser for børn og unge i alderen 10-17 år".

Nævnsbehandling for 10-14-årige børn

Børn der er mellem 10-14-år henvises gennem politiets screeningsenhed, som vurderer, om barnet skal indstilles til nævnet. Er der tale om personfarlig kriminalitet følger det af ungdomskriminalitetsloven, at en mistanke per automatik fører til en indstilling til Ungdomskriminalitetsnævnet, hvis en tilsvarende forbrydelse begået af en person over den kriminelle lavalder havde medført fængselsstraf. Der er alene en snævert afgrænset mulighed for, at Ungdomskriminalitetsnævnet kan afvise at behandle en sag, som politiet har indstillet til behandling, hvis nævnet vurderer, at sagen ikke burde have været henvist til nævnet. Det kan for eksempel ske i sager, hvor barnet eller den unge ikke opfylder betingelsen om kriminel adfærd, eller hvis den unge fylder 18 år senest en måned efter sagens behandling i nævnet. Nævnet kan imidlertid ikke afvise sagen, fordi barnet allerede er underlagt foranstaltninger efter serviceloven, eksempelvis at barnet allerede er institutionsanbragt og at det vil være mest hensigtsmæssigt for barnet at blive ved med at være anbragt under de samme vilkår. Nævnet kan heller ikke afvise sagen, selvom nævnet vurderer, at barnet er i lav risiko for at begå ny kriminalitet.

Adgangen til klage

Når et barn eller en ung modtager en afgørelse fra Ungdomskriminalitetsnævnet, er udgangspunktet i ungdomskriminalitetsloven, at afgørelsen ikke kan indbringes for Ankestyrelsen. Der er dog i loven indført klageadgang ved de af nævnets afgørelser, der er af meget indgribende karakter. Den begrænsede klageadgang ved nævnets afgørelser adskiller sig fra klageadgangen i serviceloven, hvor udgangspunktet er, at afgørelser om særlig støtte til børn og unge kan indbringes for Ankestyrelsen.

2 Konsekvenser af sagsomkostninger pålagt børn og unge

Det følger af retsplejelovens bestemmelser, at domfældte som det klare udgangspunkt skal betale straffesagens omkostninger. Dette gælder også for børn og unge, når de idømmes en straf og efter retspraksis gøres der ikke undtagelser af hensyn til barnets alder. Sagsomkostningerne kan have en øget sanktionerende effekt og gældsætte den enkelte. Børn og unge, som er i kontakt med retssystemet, befinder sig i en sårbar og udsat situation. Børn og unges gæld fra sagsomkostninger kan have en betydning for deres trivsel og svække deres mulighed for at vende tilbage til et liv uden kriminalitet. Hvis gælden fra sagsomkostningerne er så stor, at de ikke har mulighed for at dække omkostningerne og dermed fastholder det dem i en byrdefuld situation. Dertil kommer, at pålæg af sagsomkostninger i værste fald kan få negativ indvirkning på børn og unges adgang til et effektivt forsvar. Det kan afholde dem fra at kontakte deres forsvarer for at spare på omkostningerne.

Adgangen til klage

Reglerne og praksis for klageadgang og domsprøvelse er komplicerede og kan være svære for børn og unge at gennemskue – selv med bistand fra en advokat. Hertil kommer, at deres økonomiske formåen og risikoen for en interessekonflikt med deres forsvarsadvokat i sager om fastsættelsen af forsvarssalæret samlet set kan udfordre deres retssikkerhed. Navnlig, hvis børn og unge ud fra økonomiske overvejelser vælger at begrænse deres kontakt til advokaten og derved deres primære adgang til at få tilrettelagt deres forsvar.

3 Sociale anbringelser på sikrede institutioner

Sikrede døgninstitutioner er en særlig institutionstype for børn og unge oprettet efter serviceloven. Landets otte sikrede institutioner adskiller sig fra andre døgninstitutioner for børn og unge ved, at det her er tilladt at have yderdøre og vinduer konstant aflåst. De sikrede institutioner er desuden omgivet af hegn, alle indendørs fællesarealer er tv-overvågede, og alle værelsesdøre er udstyret med døralarm samt aflåst om natten.

Børn og unge kan anbringes i sikrede døgninstitutioner af strafferetlige, socialretlige eller udlændingeretlige årsager. De såkaldt retligt anbragte består primært af unge, som er anbragt i varetægtssurrogat, hvor opholdet på sikret institution træder i stedet for varetægtsfængsel.

Socialt anbragte placeres på sikret institution, når det anses for absolut påkrævet, fordi de er til fare for sig selv eller andre, eller fordi de på anden vis har behov for socialpædagogisk behandling. Den sidste og mindste gruppe består af mindreårige udlændinge anbragt efter regler i udlændingeloven.

Der er således tale om ganske forskelligartede kategorier af børn. Børn og unge på sikrede institutioner kommer ofte fra ressourcesvage og socialt belastede hjem. Mange af dem er kendetegnet ved komplekse sociale og psykologiske problemstillinger: Psykiske lidelser, kognitive handicap, udsathed for vold og overgreb samt stof- og alkoholmisbrug.

4 Retssikkerheden i familieretshusene

Den 1. april 2019 blev et nyt familieretssystem etableret. Formålet var at skabe en større sammenhæng mellem forskellige systemer indenfor samme område, blandt andet med indførelse af en særlig børneenhed. Systemet består bl.a. af Familieretshuset som den administrative enhed, der træffer afgørelser på familieretsområdet. Det omfatter blandt andet sager om adoption, samlivsophør, samvær og forældremyndighed. Desuden er familie- retten, som er placeret under Danmarks domstole, også en del af systemet. Familieretshusene har tidligere fået kritik for ganske lange sagsbehandlingstider.

Familieretshuset inddeler sagerne i tre overordnede kategorier i en indledende screeningsproces afhængig af sagsområde og kompleksitet. Denne inddeling har central betydning for sagens videre behandling, herunder om sagen skal starte i Familieretshuset eller ved familieretten organiseret under domstolene. Det er blevet fremhævet af en lang række aktører, at screeningen kan have en væsentlig betydning for den videre proces. Screeningen sker på baggrund af oplysninger, som parterne selv udfylder, når sagen indbringes for Familieretshuset.

5 Barnets lov

I sommeren 2023 blev Barnets Lov vedtaget. Loven skal træde i kraft den 1. januar 2024 og overfører og ændrer en række af de gældende regler i serviceloven om børn og ungeområdet. På en række områder blev Barnet Lov justeret på baggrund af høringer mv. fra civilsamfunds- og interesseorganisationer mv.

5.1 Adgangen til klage

Et centralt retssikkerhedsmæssigt tema, der også er aktuelt i Barnets Lov, er beskyttelsen af barnets rettigheder som selvstændig rettighedshaver, herunder med egen klageadgang. Med Barnets Lov udvides klageadgangen og aldersgrænsen for klage sænkes til 10 år. Imidlertid har børn med handicap, hverken i Barnets Lov eller i den øvrige lovgivning, ret til at klage over handicapkompenserende indsatser. Det forudsættes i stedet, at forældrene varetager deres interesser for dem. Dette gælder også for de børn med handicap, som er anbragt og ikke har nogen tæt forbindelse til deres forældre.

Problemstilling: Børns retssikkerhed

Indledning

Udfordringer med børns retssikkerhed er en tilbagevendende problemstilling, som ofte bliver diskuteret bredt i samfundet. Dette skyldes blandt andet, at der generelt er enighed om, at børn bør behandles anderledes end voksne i deres møde med retssystemet, men at de juridiske instanser ikke altid er indrettet til at kunne differentiere mellem børn og voksne. På retsområdet indenfor børns retssikkerhed kan der således konstateres en tværgående tendens, hvor der i mindre grad tages hensyn til børns rettigheder i den praktiske organisering af sagsbehandlingen i den offentlige forvaltning. Børn og unge har oftest ingen forudsætninger for selv at kunne forholde sig til processerne eller deres egne rettigheder, og sagerne på børneområdet er ofte præget af sårbarhed overfor barnet såvel som forældre eller eventuelle værger. Indretningen af de juridiske instanser på børneområdet bør derfor genbesøges, så det sikres, at børns retssikkerhed bliver styrket i fremtiden.

I det følgende er en præsentation af anbefalingerne fra konferencen til indsatser vedr. børns retssikkerhed.

Anbefalinger fra konferencen for følgende konkrete indsatser.

1 *Ungdomskriminalitetsnævnet*

Det skal sikres, at sociale problemer løses socialt. Børn mellem 10 og 14 år bør derfor ikke pr. definition få behandlet deres sager i Ungdomskriminalitetsnævnet, da afgø-rel-ser kan risikere at have betydning for børnenes trivsel og svække deres mulighed for på sigt at vende tilbage til et liv uden kriminalitet.

2 *Den administrative og juridiske proces i Familieretshusene*

Den administrative proces i Familieretshusene skal forbedres, så sagsbehandlingen bliver mere korrekt, og retssikkerheden styrkes. Udfordringen skal løses ved at give adgang til at få advokatbistand samt ved at sætte flere processer fri. Ligeledes skal der udvikles en mere præcis screening af § 7-sagerne, så sager bliver kategoriseret korrekt fra sagens begyndelse og dermed får det korrekte forløb.

3 *Børn skal mødes i deres egen øjenhøjde*

Det skal sikres, at børn får mulighed for at benytte deres rettigheder uagtet, at de ikke selv kender dem. Løsningen skal være at tilgå sagerne i børnenes højde, så børnene ikke pålægges for meget ansvar. Ligeledes skal der uddannes et støttekorps af personer, som skal hjælpe børnene som bisiddere. Disse personer kan desuden varetage den primære kommunikation med barnet.

4 *Passende anbringelsessteder og hjælp til anbragte børn*

Der skal være adgang til forskellige typer af anbringelsessteder, så unge anbragt af sociale eller helbredsmæssige årsager ikke anbringes i rammer, hvor andre anbragte unge kan få dem ind i en dårlig løbebane. Det skal samtidig sikres, at børn og unge møder professionelle, der kender til og kan sikre børns rettigheder i sagsbehandlings-processen.

5 *Faglige kompetencer i forvaltning og skisma mellem det socialfaglige og juridiske*

For at undgå at der bliver truffet forkerte afgørelser, skal den juridiske faglighed styrkes i socialforvaltningerne. Som en del af løsningen skal der indarbejdes en ekstra funktion i socialforvaltninger, der skal sikre et bedre juridisk fundament. På den måde sikres det, at der er juridiske kompetencer i hver afdeling på socialområdet.

1 Ungdomskriminalitetsnævnet

Børn og unge som har haft deres sag behandlet i Ungdomskriminalitetsnævnet har ofte både langsigtede mentale og økonomiske mén af de sanktioner, de oplever, hvilket kan svække deres trivsel og på sigt holde dem i det kriminelle miljø. Børn og unges kriminelle handlinger i 10-14 års alderen er ofte udtryk for sociale problemer, som fortsat kan håndteres, mens de er unge. Ligeledes skal det sikres, at ingen børn og unge oplever at få deres sag behandlet på forkerte vilkår. Afgørelser fra Ungdomskriminalitetsnævnet kan ikke indbringes for Ankestyrelsen, medmindre nævnets afgørelse er af meget indgribende karakter. Det faktum, at børn og unge ikke kan få efterprøvet afgørelser i deres sager, truer deres retssikkerhed.

Anbefalinger fra konferencen peger derfor på, at man ændrer den nuværende lovgivning, så det sikres, at alle børn og unge får den retmæssige juridiske behandling, og at kriminelle handlinger begået af børn og unge i alderen 10-14 som udgangspunkt ikke behandles af ungdomskriminalitetsnævnet, da unge ikke skal have deres sag prøvet i en domstolslignende instans.

Samtidig anbefales det, at der sikres klageadgang i alle sager, så børn og unge har mulighed for at få efterprøvet afgørelsen i deres sag. Det skal endvidere sikres, at ingen sagsforløb ender i en situation, hvor børn og unge føler, at de skal modbevise, at mistankekravet er opfyldt.

Ansvaret for at lykkes ligger blandt andet hos Danske Advokater, der i denne sammenhæng kan påtage sig en central rolle ved at sætte fokus på dagsordenen, således at de ofte oversete problemstillinger, eksempelvis i forhold til økonomiske mén af sagsforløb, bliver bragt frem i debatten.

2 Den administrative og juridiske proces i Familieretshusene

Konsekvenserne ved den administrative kategorisering af sager i Familieretshusene kan være store for de involverede børn, idet kategoriseringen kan medføre at en sag bliver behandlet på en forkert måde eller får et meget langt sagsforløb i de tilfælde, hvor sagen skal genbehandles.

Ligeledes kan det være en udfordring, at sagsoplysningerne er blevet forældede, når sagen kommer for retten. Dette er specielt gældende for §7-sager. Disse faktorer er en udfordring for børns retssikkerhed, da deres sag risikerer at blive afgjort på urigtigt grundlag.

Anbefalinger fra konferencen peger på, at man skal forbedre og simplificere ansøgningsskemaet til §7-sager, da det nuværende skema er vanskeligt at udfylde korrekt. En mere præcis udfyldning af ansøgningsskemaet vil endvidere føre til mere korrekt visitering, så den rigtige model benyttes fra begyndelsen. Yderligere vil det også føre til hurtigere og mere korrekt sagsbehandling.

Anbefalinger fra konferencen er desuden, at det skal være muligt at få fri proces fra det tidspunkt, hvor en sag starter i Familieretshuset. Det kræver en lovændring, og mulighederne i dag er meget begrænsede. Herudover anbefales det, at kompetencen til at give fri proces ikke bør ligge hos Familieretshuset, som den gør i dag, men i stedet hos Civilstyrelsen eller anden relevant instans.

Ansvaret for at lykkes kan tilskrives politikerne, som har mandat til at ændre visiteringsprocessen og reglerne for fri proces. Danske Advokater kan også spille ind i processen ved at lobbye for enklere sagsbehandling og en større frisættelse af reglerne.

3 Børn skal mødes i deres egen øjenhøjde

Et barn er et barn og skal altid bistås og støttes i sagerne. Det må aldrig blive børnenes ansvar at have nærmere kendskab til egne rettigheder og sikre, at disses overholdelse.

Anbefalinger fra konferencen peger på, at der bliver oprettet et uvildigt støttekorps til børn, som skal sikre, at børn får deres rettigheder opfyldt i de specifikke sager. Personerne i støttekorpset skal have en uddannelse i, hvordan man taler med og tilgår børn. Desuden skal de have juridisk viden uden nødvendigvis at være advokater.

Ligeledes peger anbefalinger fra konferencen på, at der bliver produceret vejledende materiale, som fagpersoner og bisiddere kan orientere sig i, så de er bedst muligt klædt på til at vejlede børnene. På den måde sikres børnenes retssikkerhed ligesom sandsynligheden for, at børnenes sager bliver løst korrekt stiger.

Ansvaret for at lykkes ligger blandt andet hos Danske Advokater, der kan lobbyere for en løsning, ligesom de kan være med til at facilitere en dialog om, hvordan man på bedst mulig vis får tilrettelagt en brugbar uddannelse af det uvildige støttekorps, der har børnenes retssikkerhed i centrum.

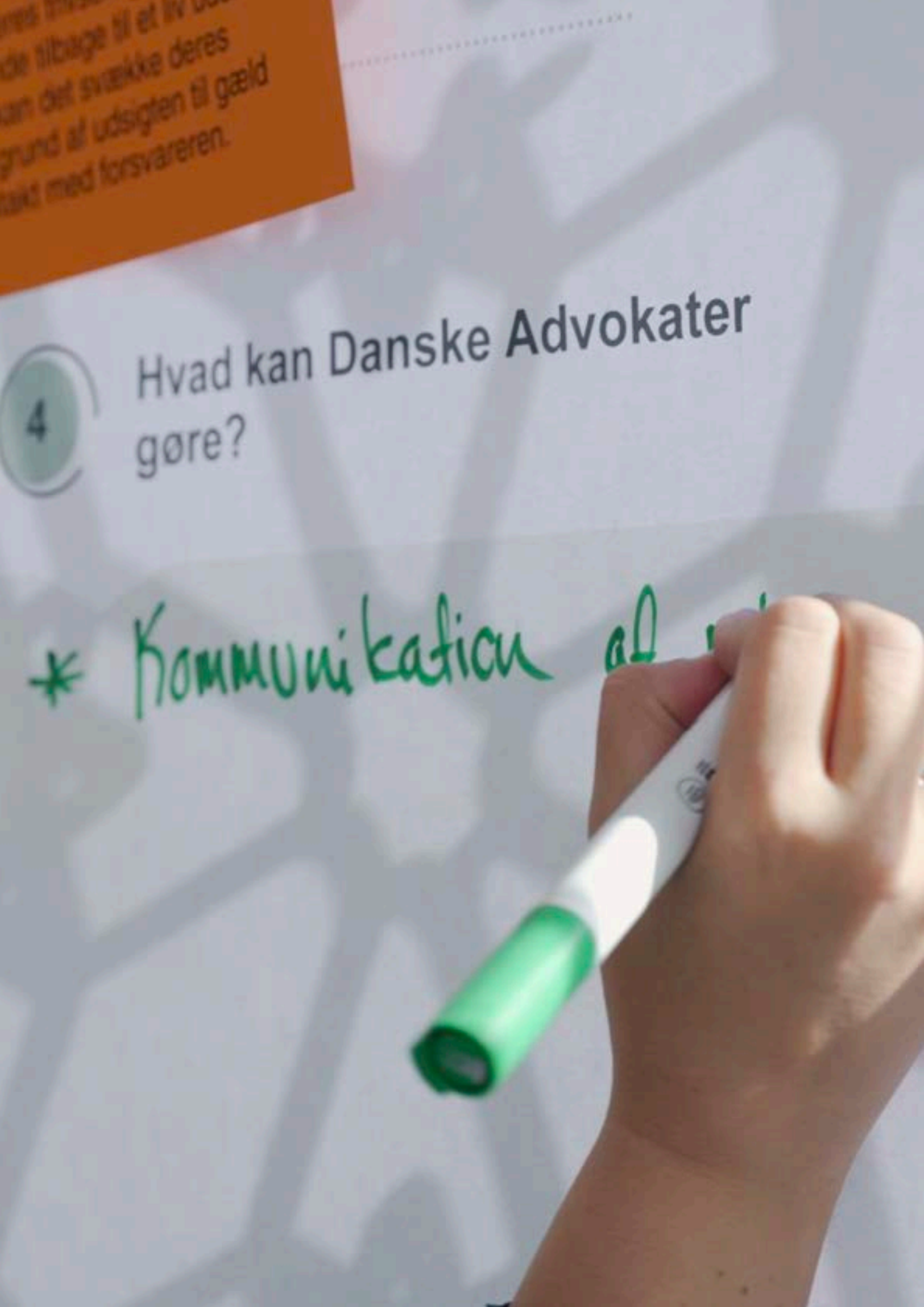
4
Hvad kan Danske Advokater
gøre?
* Kommunikation

4 Passende anbringelssteder og hjælp til anbragte børn

Børn og unge, som anbringes i sikrede institutioner, risikerer i dag at blive placeret i en institution, hvor de resterende børn er meget anderledes end dem selv. Det rummer flere udfordringer. Dels er rammerne og fagligheden på institutionerne fokuseret mere på én type problemstillinger og kan ikke favne alle typer af problemstillinger. Dermed kan der være usikkerhed om, hvorvidt alle anbragte børn modtager den fagligt korrekte støtte, som de jf. Lov om Social service burde modtage. Og dels kan dette medføre at børn, som egentlig ikke har en løbebane i et kriminelt miljø, ender med at forblive i miljøet pga. de relationer, som bliver opbygget på institutionen. Det er derfor vigtigt, at der tages højde for det enkelte barns behov, når de placeres i en sikret institution og at alle børn - uanset anbringelsesgrundlaget – modtager den relevante faglige støtte.

Anbefalinger fra konferencen peger på, at den samme bistandsadvokat bør følge barnet i anbringelsessagen. På den måde modvirkes tendensen med at børnene bliver isolerede på institutionerne. Hvis den samme bistandsadvokat er tilknyttet i hele forløbet, øges sandsynligheden for, at barnets behov bliver opfyldt. Samtidig viser anbefalinger fra konferencen, at anbringelsesstederne i højere grad skal differentieres og specialiseres, så de anbragte børn og unge kan anbringes på institutioner, som matcher deres behov.

Ansvaret for at lykkes afhænger af politikerne i det omfang, at de skal beslutte, hvem der skal løfte de formentlig øgede udgifter i forbindelse med en styrkelse af fagligheden på de sikrede institutioner. Ligeledes kan Danske Advokater positivt influere sandsynligheden for at det lykkes. Dette kan ske gennem klassisk lobbyarbejde overfor relevante politikere indenfor socialområdet, samt ved at søge brede alliancer med andre aktører inden for børns retssikkerhed samt ved løbende at evaluere, om børns retssikkerhed i de sikrede institutioner er god nok.

5 Faglige kompetencer i forvaltning og skisma mellem det socialfaglige og juridiske

Omgørelsesprocenten i Ankestyrelsens behandling af sager, der involverer børn, er generelt høj. Dette er udtryk for, at mange sager bliver afgjort util- fredsstillende. I socialforvaltningerne er der en tendens til at undersøge sagerne ud fra kvalitative og socialfaglige parametre og ikke i tilstrækkelig grad de juridiske parametre med blik for børnenes retssikkerhed.

Anbefalinger fra konferencen peger på, at medarbejderne i socialforvaltningerne skal have mulighed for at øge deres kompetencer gennem mere uddannelse, således at det sikres, at de rette faglige kompetencer er til stede i behandlingen af sager. Dette kunne enten være ved at udbygge den eksisterende socialrådgiveruddannelse med flere juridiske fag eller ved at udvikle en formel uddannelse i den formaliserede rolle i den sociale sagsbehandling i krydsfeltet mellem socialfaglige og juridiske hensyn. Det kunne være en ny cand.soc.jur, hvis faglige profil kunne være brobygger mellem de forskellige hensyn og med et stærkt anker i hensynet til barnets retssikkerhed.

Ansvaret for at lykkes afhænger blandt andet af politikerne, som skal sikre kvalitet i lovgivningen for dermed at gøre det tydeligt overfor sagsbehandlerne, hvad man skal gøre i de forskellige situationer. Danske Advokater kan ligeledes påtage sig et ansvar for at få udviklingen til at blive mere positiv i forhold til overholdelsen af børns retssikkerhed. Eksempelvis kan Danske Advokater være med til at opfordre til vidensdeling mellem store og små kommuner, så det sikres, at alle børn – uanset i hvilken kommune deres sags behandles – får den samme, og juridisk korrekte, behandling.

4. DE STØRSTE UDFORDRINGER I FORHOLD TIL DIGITALISERINGENS KONSEKVENSER FOR RETSSIKKERHEDEN

”Det er positivt, at Danske Advokater sætter digitalisering og retssikkerhed på dagsordenen. Forvaltningspolitik-ken er nok i for mange år blevet underrepræ-senteret i det politiske systems jagt på digitalisering.”

- Deltager på Retssikkerhedens Dag

Ekspertindlæg: Digitaliseringens konsekvenser for retssikkerheden

Niels Fenger
Folketingets Ombudsmand

1. Generelt om fundene fra vores hidtidige tilsyn

Folketingets Ombudsmand har flere gange konstateret, at offentlige digitale løsninger ikke levede op til de forvaltningsretlige krav. En del systemer bliver forsinkede med deraf følgende problemer for borgerne, således som det for nyligt var tilfældet med politiets våbenregister[1]. Andre systemer lever med tidligere systemers fejl, hvilket kan lede til lange sagsbehandlingstider til skade for borgerne[2].

Eksempler på fejl:

- Mangelfuld datering – nye datoer hver gang man åbner et dokument. Det giver uklarheder for borgerne om f.eks. klagefrister[3].

- Kommunikation til den forkerte, f.eks. til et barn i stedet for værgen (forældrene) (FOB 2022-13 om Sundhedsplatformen). Her kan der opstå usikkerhed om, hvorvidt vigtig information kommer frem – og om den kommer frem på en måde, der kan være ubehagelig og måske ligefrem skadelig for f.eks. børn:
  - *To kommuner sendte fejlagtigt breve til børn i stedet for forældre (ombudsmanden.dk)*
  - *Begrænsninger i en myndigheds it-system retfærdiggør ikke, at breve til forældre sendes til mindreårige børn (ombudsmanden.dk)*
  - *Regioner informerer ikke længere forældre om behandling af deres børn gennem breve til børnene (ombudsmanden.dk)*

- Uhensigtsmæssigheder ved den digitale selvbetjeningsflade:
  - *Siris Digitale ansøgningsskema sikrede ikke, at udlændinge uden pas kunne indgive ansøgning: Digitalt ansøgningsskema sikrede ikke, at udlændinge uden pas kunne indgive ansøgning (om-budsmanden.dk)*

- Mangelfuld journalisering (FOB 2018-29) med deraf følgende risiko for, at man ikke kan genskabe sager, hvis der klages eller anmodes om genoptagelse. Og at f.eks. part og journalister ikke får den aktindsigt, de har krav på.

- Mangler ved de digitale systemers evne til at fremsøge relevante sager. Risikoen er, at myndigheden ikke kan sikre en ensartet praksis og dermed ligebehandling af borgerne (FOB 2006.390).

- Manglende opdatering af hjemmesider og dermed forbundet forældet/forkert vejledning: Skatteforvaltningen bør overveje at informere bedre om ændringer af praksis (ombudsman-den.dk)

- Standardbegrundelser favner for vidt og bliver dermed undertiden skæve i forhold til den enkelte sag: FOB 2021-17.

- Krav om digital kommunikation uden lovhjemmel (FOB 2015-36).

- Det digitale system sikrer ikke retten til repræsentation ved f.eks. advokat, revisor eller værge:
  - *Fem afgørelsessystemer på skatteområdet giver ikke i tilstrækkeligt omfang mulighed for at benytte en partsrepræsentant (ombudsmanden.dk)*

1 Ombudsmanden går ind i sag om politiets nye våbenregister og Ombudsmanden kritiserer idriftsættelse af nyt våbenregister.
2 Udtalelse om borgeres muligheder for frivillig indbetaling til Gældsstyrelsen (ombudsmanden.dk), Ombudsmanden undersøger Gældsstyrelsens behandling af sager om frivillig betaling af gæld og Omfanget af børnebidrag, der skal inddrives af Gældsstyrelsen, vokser stadig (ombudsmanden.dk).
3 Myndigheder skal sikre, at breve til borgerne dateres korrekt (ombudsmanden.dk) og Endelige kommunale dokumenter må ikke ændre dato (ombudsmanden.dk).

2 Særlige forhold ved digital forvaltning

Digitale systemer har betydning for mange:

- Det kan ske for enhver, at man glemmer at tage højde for en retsregel. Men sker forglemmelsen i en digital sagsbehandlingsløsning, multipliceres den enkelte fejl til en kaskade af fejl.

Det kan være dyrt og svært at ændre et IT-system, når det først er implementeret:

- I FOB 2019-17 havde SKAT igangsat IT-systemet "Én Skattekonto". Grundet fejl i systemet kunne SKAT imidlertid ikke opkræve renter hos virksomheder i mere end to år. Det viste sig senere, at der var flere fejl, som fortsat ikke er rettede.

- Nogle gange er omkostningerne ved først efterfølgende at rette op ligefrem så store, at man i stedet vælger at lovliggøre ulovligheden (FOB 2015-21).

3 Tænk forvaltningsretten ind fra starten

For borgerens retssikkerhed er det afgørende, at digitale løsninger overholder lovgivningen. Mange problemer kunne undgås, hvis myndighederne inddrog forvaltningsretten fra starten i designet af den digitale løsning.

4 Ombudsmandens tilsyn

På grund af dens betydning har digitaliseringen af den offentlige sektor fået særligt fokus fra ombuds-mandsinstitutionen. Ombudsmanden modtager stadig flere klager relateret til digital forvaltning.

Det er ikke ombudsmandens rolle at deltage i udformningen af forvaltningens systemer. For at forebygge og ikke kun reagere på fejl, har ombudsmanden imidlertid i de senere år i flere sager anmodet myndighederne om at fremlægge deres overvejelser over, hvordan de vil sikre, at digitale systemer under udvikling vil overholde regelgrund-laget.

Et eksempel på denne tilgang er FOB 2022.11 om den såkaldte Deleøkonomisk Indberetningsløsning. Her fandt ombudsmanden, at Udviklings- og Forenklingsstyrelsen burde have fokuseret mere på, hvordan systemet fungerede sammen med andre systemer for at sikre korrekt lovanvendelse og rigtige afgørelser til borgerne.

Problemstilling: Digitaliseringens konsekvenser for retssikkerheden

Indledning

Retssikkerheden i offentlig digitalisering har gennem de seneste år været særdeles udfordret. Eksemplerne i ovenstående oplæg fra Folketingets Ombudsmand vidner om et område, der har vanskeligt ved at opretholde retssikkerheden for samfundets borgere, og som i stigende grad stigmatiserer borgere, der af den ene eller anden årsag ikke har mulighed for at benytte digitale løsninger.

På retsområdet indenfor offentlig digitalisering kan der konstateres en række tværgående tendenser, som sænker borgernes retssikkerhed. Generelt er der en udfordring med, at der sjældent bliver foretaget konsekvensvurderinger af retssikkerhe den i den offentlige digitalisering, hvilket medfører, at myndigheder ofte først bliver opmærksomme på udfordringer med retssikkerheden, når eksterne revisionsorganer såsom ombudsmanden har gjort dem opmærksomme på det. Ligeledes er der en generel tendens til, at offentlige digitaliseringsprojekter bliver lavet som en fuldt ud digital løsning, der ikke indtænker muligheden for at udvikle en hybridløsning, som tilgodeser alle samfundets borgere.

I det følgende er en præsentation af anbefalingerne fra konferencen til indsatser vedr. digitaliserings konsekvenser for retssikkerhed.

Anbefalinger fra konferencen for følgende konkrete indsatser.

1 Bedre håndtering af systemfejl og fejlagtige afgørelser

Der skal sikres en bedre håndtering af systemfejl og fejlagtige afgørelser i offentlig digitalisering. Dette skal ske ved at lave realistiske tidsplaner, der først medregner gevinster, når systemerne virker i praksis. Ligeledes skal det sikres, at processen med at udbedre systemfejl forbedres - eksempelvis ved at bevilge finansiering hurtigere.

2 Øget prioritering af systemernes sikkerhed

Der skal hos systemejerne sættes øget fokus på sikkerhedsbrud og nedbrud, således at risikoen for, at kritiske IT-systemer bliver sat ud af drift, sænkes. Sikkerhed skal indtænkes som et hovedparameter i udviklingen af IT-systemer, der skal vægtes over potentialet for effektivisering.

3 Grænser for digitalisering

Digitalisering skal i højere grad ses som et middel end som et mål. Digitalisering må ikke ske på bekostning af borgernes retssikkerhed, og derfor bør man undersøge grænserne for digitalisering. Fortsat digitalisering skal tage udgangspunkt i borgernes forudsætninger for at bruge de nye løsninger.

4 Klarhed om forventninger til den digitale borger

I forlængelse af ovenstående skal det sikres, at det defineres, hvad der forventes af borgerne i et digitalt samfund. Udfordringen med kommunikation til borgere skal løses ved at være opmærksom på at udvikle systemer, der tager højde for, at alle borgere har brug for forskellig grad af kommunikationsstøtte – og dermed at det er forskelligt, hvad der skal til for at sikre borgernes retssikkerhed i forhold til den offentlige digitalisering.

1 Bedre håndtering af systemfejl og fejlagtige afgørelser

Flere af eksemplerne i ombudsmandens ekspert-indlæg vidner om, at offentlige IT-systemer i nogle tilfælde ender med at fejle, ligesom risikoen for at lave fejlagtige afgørelser er blevet større med tiden. De opgaver, som man ønsker at løse via IT-systemer, er i sig selv så komplekse, at det medfører meget komplekse IT-systemer. Dette har medført, at det er blevet komplekst at udvikle store systemer, hvilket i flere tilfælde har resulteret i, at der er opstået systemfejl efter systemerne er blevet færdigudviklet.

Ligeledes har der været en tendens til at indregne gevinsterne ved nye IT-systemer, inden IT-systemerne er sat i fuld drift. Dette har fordret en incitamentsstruktur, hvor hensynet til effektivisering og overholdelse af tidsplaner er sat over hensynet til at opretholde en høj retssikkerhed, fordi det fx forudsætter brugerinddragelse og brugertests at identificere denne type problemstillinger.

Anbefalinger fra konferencen peger derfor på, at man i fremtiden bliver opmærksom på at lave enklere regler, så det bliver mindre komplekst at udvikle IT-systemer. Det bør her endvidere sikres, at der er afsat den nødvendige tid til implementering, så processer ikke forhastes og dermed øger risikoen for at udvikle systemer, der ender som fejlbehæftede, eller som fører til fejlagtige afgørelser. Yderligere anbefales det, at man indarbejder muligheden for at stoppe udviklingen af et IT-system midlertidigt, hvis der opstår akutte udfordringer. Kompleksiteten i udviklingen af IT-systemer anerkendes dog og det foreslås derfor, at der etableres en "fejludbedringsfond", hvor store IT-udviklingsprojekter kan få bevilget penge, hvis udviklingen bliver forsinket eller er mere kompleks end forudset.

Ansvaret for at lykkes ligger til dels hos politikerne, som skal sikre, at hensynet til at udvikle gode og driftsdygtige projekter vejer højere end hensynet til at effektivisere arbejdsgange og dermed spare penge. Danske Advokater har et medansvar for at sætte fokus på de alt for korte høringsfrister, der medfører, at relevante aktører ikke har tid nok til at komme med kvalificerede input. Det kan Danske Advokater gøre ved at sikre, at de kommer tidligt med i processen og ved at gå i direkte dialog med de relevante myndigheder.

2 Øget prioritering af systemernes sikkerhed

Konsekvenserne af sikkerhedsbrud i offentlig digitalisering er ofte omfattende og invaliderende for den enkelte myndighed, men mindst ligeså kritisk er det, at sikkerhedsbrud ofte medfører, at borgeres personoplysninger bliver delt og deres retssikkerhed krænket. Som hovedregel findes sikkerhedsbrud i to former: 1) Medarbejder-sikkerhedsbrud, hvor en medarbejder har fået adgang til data, som vedkommende ikke burde have adgang til og 2) Ondsindet adgang til data, hvor udefrakommende har hacket sig ind i en organisations system for at stjæle informationer. Konsekvensen af ondsindet adgang vil ofte være nedbrud.

Anbefalinger fra konferencen peger på, at man skal blive bedre til at prioritere cybersikkerhed i offentlig digitalisering. Medarbejder-sikkerheds-brud kan minimeres ved at have bedre styr på, hvilke medarbejdere der har adgang til hvad samt at sørge for, at systemerne gemmer hvilke brugere, der har tilgået hvilken data. Ligeledes anbefales det, at man generelt har et større fokus på cybersikkerhed, når man designer offentlig digitalisering. Sikkerhed skal derfor indtænkes som en væsentlig del af systemet fra begyndelsen. Dette både for at holde hackere ude, men også for at have processer såsom minimering af datalæk og backup, såfremt hackerne får adgang til systemet. Dette vil tilmed mindske risikoen for, at nedbrud i fremtiden kan ramme Danmark ved at medføre, at kritiske systemer er ude af drift gennem længere perioder.

Ansvaret for at lykkes ligger hos politikerne og deres vægtning af, hvad der er vigtigt i fremtidig offentlig digitalisering. Det er essentielt, at politikerne afsætter tid og økonomi til at udvikle systemer, som har cybersikkerhed i højsædet snarere end effektivisering.

Danske Advokater kan desuden have et medansvar for at lykkes ved at være synlige overfor politikere og myndigheder og ved at indgå i direkte dialog med disse. Danske Advokater kan eksempelvis indsamle og præsentere eksempler fra sine medlemmer til politikere og myndigheder.

3 Grænser for digitalisering

En af de største problemstillinger ved offentlig digitalisering er, at ikke alle borgere har kundskaberne til selv at kunne begå sig i digitale systemer. Langt

størstedelen af samfundets borgere har gevinster ved, at samfundet er blevet mere digitalt.

På trods af store udfordringer med offentlige IT-projekter, er vi nået langt med digitaliseringen sammenlignet med andre lande. Det rejser spørgsmålet om, hvor grænsen for digitalisering går – ikke i absolutte termer, men i forhold til hvilke hensyn der skal tages i den videre offentlige digitalisering.

Anbefalinger fra konferencen peger på, at man for hvert enkelt system skal overveje, om den bedste løsning for brugerne er digital, således at der ikke udvikles digitale systemer uden at have overvejet alternativet. Løsningerne skal designes med udgangspunkt i brugerne, hvorfor det er væsentligt for hver løsning at undersøge brugernes behov inden man påbegynder udviklingen af et nyt system.

Ansvaret for at lykkes afhænger af flere forskellige aktører. Politikerne har et ansvar i forhold til at sikre, at de nye systemer tager højde for alle brugernes behov og dermed bliver udviklet mest hensigtsmæssigt. Ligeledes har de et ansvar for, at forvaltningsretten overholdes. Ligeledes kan Danske Advokater opfordre politikerne til, at inddrage jurister, der har forstand på digitalisering, i udviklingsprocessen, således at forvaltningsloven overholdes. Danske Advokater kan derudover være ansvarlige for at sætte politikerne i forbindelse med specifikke digitaliseringsjurister.

4 Klarhed om forventninger til den digitale borger

En mindre gruppe af samfundet, herunder ældre og handicappede, er udfordrede på deres retssikkerhed på baggrund af den stigende digitalisering, da systemerne ofte efterlader brugeren uden nogle alternativer til den digitale løsning. I tråd med ovenstående anbefaling om at drøfte grænserne for offentlig digitalisering fra myndighedernes perspektiv, er der også en anden side af den diskussion, der handler om, hvilke forventninger vi kan have til den digitale borger, som på én side har blik for gevinster for både borger og samfund ved offentlig digitalisering og på den anden ikke går på kompromis med retssikkerheden for borgere.

Anbefalinger fra konferencen peger på, at digitale løsninger skal designes i et hybridformat, hvor systemet tillader brugeren at få adgang til hjælp og vejledning fra en ansat ved et tryk på en knap, således at alle borgere får deres retssikkerhed opfyldt som det kendes fra eksempelvis fritagelsen for digital post. Dette er helt essentielt i systemer hvor borgerne får enten tildelt eller frakendt ydelser og/eller services. Derfor anbefales det også at indarbejde forventninger i lovgivningen, som man senere kan evaluere, om er opfyldt.

Ansvaret for at lykkes afhænger af flere forskellige aktører som ovenfor. Politikerne har et ansvar i forhold til at sikre klarhed om forventningerne til borgerne og have blik for deres retssikkerhed heri. Danske Advokater har også et ansvar for at fremme denne diskussion ved at bringe de sager frem i lyset, som falder udenfor systemets kasser. På den måde kan Danske Advokater være med til at systematisere, at systemer indrettes, så det er en gevinst for samfundet og ikke for systemet.

5. TENDENSER PÅ TVÆRS AF RETSOMRÅDER

”Der var utroligt mange gode inputs vedrørende retssikkerhedsmæssige problemstillinger i Danmark. Tak for en indholdsrig og spændende dag.”

- Deltager på Retssikkerhedens Dag

Forslag på tværs af retsområder

Indledning

Med afsæt i Retssikkerhedens Dag 2023 kan Danske Advokater konstatere en række tydelige, tværgående tendenser og indsatsområder, som vil blive inddraget og italesat i de videre indsatser for at fremme retssikkerheden generelt i det danske retssamfund.

Særligt kan fem hovedtemaer for tværgående tendenser fremhæves, som alle er af relevans for både den generelle udvikling af retssikkerheden og specifikt for Danske Advokaters fremadrettede rolle og retspolitiske stemme og indsats.

Forslag på tværs af retsområder

1 Danske Advokater vil fortsat være en aktiv og tydelige stemme i debatten

Retssikkerhedens Dag 2023 har bekræftet den platform som retspolitisk stemme for fremme af retssikkerheden, som Danske Advokater står på. Dette arbejde vil fortsat blive prioriteret, bl.a. med afsæt i de anbefalede løsninger fra konferencen. Særligt vil Danske Advokater styrke sine indsatser i forhold til at blive mere konkrete og praktiske i tilgangen til løsningen af konkrete retssikkerhedsmæssige problemstillinger. Dette er Retssikkerhedens Dag, der har et praktisk fokus, et godt eksempel på.

2 Retssikkerhedens fremme skal ske i større samarbejder på tværs af emneområder og interessentgrupper

Retssikkerhed som tema fortjener og bør anskues holistisk og på tværs af områder og juridiske discipliner. Det har Retssikkerhedens Dag 2023 også tydeligt bekræftet. Selvom de behandlede tre hovedtemaer indeholder en række individuelle og områdespecifikke udfordringer og forhold, ses tydelige fællestræk på tværs. Løsningen af disse fællestræk er Danske Advokater ikke i tvivl om bedst understøttes af, at de involverede aktører og interessenter, herunder advokatbranchen og interesseorganisationerne, sparrer og erfaringsudveksler med hinanden på tværs af emneområder.

3 Danske Advokater vil arbejde for en mere ligelig prioritering og et mere ensartet fokus på retssikkerhed på tværs af områder

Med øget regulering, digitalisering og internationalisering må retssikkerhedsmæssige udfordringer forventes at være tiltagende også i fremtiden. Alle de berørte områder – og de borgere og virksomheder, der berøres – fortjener samme vedholdende og prioriterede indsats. Advokatbranchen har et fælles ansvar for, at der ikke opstår en situation, hvor visse juridiske discipliner – af eksempelvis prestigemæssige eller økonomiske grunde – fremstår højere prioriterede end andre, når det kommer til retssikkerhed. Dette ansvar vil Danske Advokater være med til at italesætte og løfte på branchens vegne.

4 Danske Advokater vil arbejde for et uafhængigt lovråd

Kvaliteten af lovforslag skal højnes, og derfor foreslår Danske Advokater, at der oprettes et lovråd bestående af uafhængige medlemmer, der vurderer kvaliteten af et lovforslag, før det behandles af Folketinget. Lovrådet skal blandt andet undersøge, om kvaliteten i lovforslaget er i orden og om lovforslaget præcist angiver de retssikkerhedsmæssige konsekvenser, de økonomiske konsekvenser etc. Dette uafhængige råd skal kunne indstille, at et lovforslag skal tilbage i ministerierne og forbedres inden fremsættelse og behandling.

5 Danske Advokater vil holde ministre og ministerier ansvarlige for at overholde høringsfrister

En tilbagevendende udfordring for retssikkerheden er, at høringsfrister i lovgivningsarbejdet ofte ikke bliver overholdt, hvilket medfører, at væsentlige synspunkter går tabt, og heraf at kvaliteten af loven bliver ringere. For at modvirke tendensen om for korte høringsfrister vil Danske Advokater lave et barometer over de respektive ministre og ministerier i forhold til, hvor dygtige de er til at overholde høringsfrister. Danske Advokater påtænker at indsamle data om høringsfrister løbende og udgive en rapport på enten halv- eller helårlig basis.

6. BILAG

Bilag
De foreslåede indsatser

	Retssikkerhedsområde	Indsats
1	Barnets retssikkerhed	Ungdomskriminalitetsnævnet
2	Barnets retssikkerhed	Den administrative og juridiske proces i Familieretshusene
3	Barnets retssikkerhed	Børn skal mødes i deres egen øjenhøjde
4	Barnets retssikkerhed	Passende anbringelsessteder og hjælp til anbragte børn
5	Barnets retssikkerhed	Faglige kompetencer i forvaltning og skisma mellem det socialfaglige og juridiske
6	Offentlig digitalisering	Bedre håndtering af systemfejl og fejlagtige afgørelser
7	Offentlig digitalisering	Øget prioritering af systemernes sikkerhed
8	Offentlig digitalisering	Grænser for digitalisering
9	Offentlig digitalisering	Klarhed om forventninger til den digitale borger
10	Erhvervslivets retssikkerhed	Høringsprocessen om interessentinddragelse
11	Erhvervslivets retssikkerhed	Risiko for straf med tilbagevirkende kraft
12	Erhvervslivets retssikkerhed	Mødet med myndigheden - ”Dem mod Os”
13	Erhvervslivets retssikkerhed	Styrkelse af retssikkerheden, når myndighedernes beføjelser styrkes
14	Tværgående	Danske Advokater vil fortsat være en aktiv og tydelige stemme i debatten
15	Tværgående	Retssikkerhedens fremme skal ske i større samarbejder på tværs af emneområder og interessentgrupper
16	Tværgående	Danske Advokater vil arbejde for en mere ligelig prioritering og et mere ensartet fokus på retssikkerhed på tværs af områder
17	Tværgående	Danske Advokater vil arbejde for et uafhængigt lovråd
18	Tværgående	Danske Advokater vil holde ministre og ministerier ansvarlige for at overholde høringsfrister